

**OG'IR NUTQ NUQSONLI BOLALAR BILAN KORREKSION PEDAGOGIK
ISHLARNI TASHKIL ETISH**

Allamberganova Muxabbat Xasanbaevna – *pedagogika fanlari doktori (DSc)*

muxabbat1174@gmail.com

Sultanova Jasmina Kuatbay qızı – *talaba*

Ajiniyoz nomidagi Nukus davlat pedagogika instituti

**ОРГАНИЗАЦИЯ КОРРЕКЦИОННО-ПЕДАГОГИЧЕСКОЙ РАБОТЫ
С ДЕТЬМИ С ТЯЖЕЛЫМИ РЕЧЕВЫМИ ПРОБЛЕМАМИ**

Алламбергенова Мухаббат Хасанбаевна – *доктор педагогических наук (DSc)*

Султанова Жасмина Куатбаевна – *студент*

Нукусский государственный педагогический институт имени Ажинияза

**ORGANIZATION OF CORRECTION PEDAGOGICAL WORK WITH CHILDREN
WITH SEVERE SPEECH DEFECTS**

Allamberganova Mukhabbat Khasanbayevna – *Doctor of Pedagogical Sciences (DSc)*

Sultanova Jasmina Kuatbayevna – *student*

Nukus State Pedagogical Institute named after Ajiniyaz

Tayanch soʻzlar: dizartriya, alaliya, ogʻir nutq nuqsonlari, korreksion metodika, konseptual metafora, neyrolingvistika, inklyuziv taʼlim.

Rezyume. Maqolada zamonaviy maxsus pedagogika va logopediyaning dolzarb muammolaridan biri – nutq ontogenezining ogʻir patologik shakllari boʻlgan dizartriya va alaliyani bartaraf etishning innovatsion hamda kompleks usullari tahlil qilinadi. Tadqiqotning asosiy maqsadi neyrolingvistik, neyropsixologik (Luriya LOK tizimi) va pedagogik yondashuvlarni integratsiyalash orqali ushbu nutqiy nuqsonlarni korreksiyalashning samarali mexanizmlarini ishlab chiqishdan iborat. Maqolada dizartriyaning neyromotor tabiati va alaliyaning kognitiv-lingvistik xususiyatlari qiyosiy oʻrganilib, ierarxik kompensatsiya va sistemali til qurilishi modellari taklif etilgan.

Ключевые слова: дизартрия, алалия, тяжелые нарушения речи, коррекционная методика, концептуальная метафора, нейролингвистика, инклюзивное образование.

Резюме. В статье анализируются инновационные и комплексные методы преодоления дизартрии и алалии – тяжелых патологических форм речевого онтогенеза, являющихся одной из актуальных проблем современной специальной педагогики и логопедии. Основная цель исследования заключается в разработке эффективных механизмов коррекции данных речевых нарушений путем интеграции нейролингвистического, нейropsychологического (система ЛОК Лурии) и педагогического подходов. В статье проводится сравнительный анализ нейромоторной природы дизартрии и когнитивно-лингвистических особенностей алалии, а также предлагаются модели иерархической компенсации и системного конструирования языка.

Key words: dysarthria, alalia, severe speech defects, correctional methodology, conceptual metaphor, neurolinguistics, inclusive education.

Summary. The article analyzes innovative and comprehensive methods for overcoming dysarthria and alalia, which are severe pathological forms of speech ontogenesis and represent critical issues in modern special education and speech therapy. The primary objective of the study is to develop effective mechanisms for correcting speech disorders by integrating neurolinguistic, neuropsychological (Luria's LOK system), and pedagogical approaches. The paper provides a comparative analysis of the neuromotor nature of dysarthria and the cognitive-linguistic features of alalia, proposing models for hierarchical compensation and systematic language construction.

Kirish. Zamonaviy maxsus pedagogika va logopediyaning dolzarb muammolaridan biri – nutq ontogenezining ogʻir patologik shakllari boʻlgan dizartriya va alaliyani bartaraf etishning innovatsion usullarini shakllantirishdir. Ushbu nuqsonlar nafaqat verbal muloqotni cheklaydi, balki bolaning kognitiv rivojlanishi, ijtimoiy moslashuvi va shaxsiyat shakllanishiga toʻsqinlik qiluvchi fundamental omillar hisoblanadi. Dizartriya termini grekcha soʻzdan olingan boʻlib, **dis** – boʻlak, **arthon** – biriktirish degan maʼnoni bildiradi [1].

Dizartriya – bu nutq apparatining (til, lab, tanglay) innervatsiyasi buzilishi natijasida kelib chiqadigan nuqson. Bunda bola nutq tovushlarini talaffuz qilishda qiynaladi, chunki mushaklar sust, falajlangan yoki haddan tashqari tarang boʻladi. Nutqning tushunarsizligi ("ogʻizda boʻtqa bordek" gapirish), nafas olish va ovozning zaifligi – bular asosiy belgilari hisoblanadi [5].

Tadqiqotning maqsadi neyrolingvistik va pedagogik yondashuvlarni integratsiyalash orqali nutqiy nuqsonlarni korreksiyalashning samarali mexanizmlarini ishlab chiqishdir. Maqolada artikulyatsion motorika, fonematik idrok va tizimli til komponentlarini rivojlantirishga qaratilgan kompleks metodika tahlil qilinadi. Tadqiqot natijalari shuni koʻrsatadiki, individual differensial yondashuv va sensor-motor integratsiyadan foydalanish bolalarning kommunikativ kompetensiyalarini sezilarli darajada oshiradi.

Alaliya – bolaning ona qornida yoki dastlabki rivojlanish bosqichida nutq shakllanishiga qadar bosh miya qobigʻi nutq doirasining organik jarohatlanishi oqibatida uzluksiz rivojlanmay qolishdir [1].

Alaliyaning ikki koʻrinishi bor: **motor alaliya:** Bola gapni tushunadi, lekin gapira olmaydi va **sensor alaliya:** Bola tovushlarni eshitadi, lekin soʻzlarning maʼnosini tushunmaydi (xuddi chet tilini eshitgandek). Hozirgi vaqtda

dunyo miqyosida nutq nuqsonlari bor bolalar soni ortib bormoqda. Buni mutaxassislar ekologiya, diagnostika usullarining yaxshilangani va texnogen omillar bilan izohlashmoqda.

Nutq nuqsonlarini o'rganishda "axloqiy va pedagogik konseptlar" tizimi muhim ahamiyatga ega. Bolaning til o'rganish jarayoni faqatgina tovushlar talaffuzi bilan cheklanib qolmay, balki tilning leksik-semantik qatlamidagi ijtimoiy-axloqiy normalarni o'zlashtirishni ham qamrab oladi [2]. Dizatriya (nutq apparati innervatsiyasining buzilishi) va alaliya (nutq markazlarining organik shikastlanishi natijasida nutqning shakllanmaganligi) o'rtasidagi differensial tahlil metodikani to'g'ri tanlash uchun xizmat qiladi. Ushbu ikki patologiyani qiyosiy o'rganish va ularga xos korreksion strategiyalarni ishlab chiqish, defektologiya sohasiga nafaqat klinik, balki chuqur lingvistik va gumanistik hissa qo'shadi.

Adabiyotlar tahlili va metodologiya. Ushbu tadqiqot Konseptual Metafora Nazariyasi (Conceptual Metaphor Theory – J.Lakoff, M.Johnson) va Neyropsixologik LOK tizimi (Luria's Organization of Cognitive processes) tamoyillariga tayanadi. Konseptual metafora nazariyasi nutqi rivojlanmagan bolalarda mavhum axloqiy tushunchalarni (yaxshilik, yomonlik, burch, do'stlik) aniq sensor obrazlar orqali shakllantirishda metodologik asos bo'lib xizmat qiladi.

Natijalar. Dizatriya va alaliya o'rtasidagi farqlarni tushunish, nafaqat nutq nuqsonini aniqlashda, balki samarali reabilitatsiya strategiyasini tuzishda ham juda muhimdir. Biz keltirgan nazariy modellar – ierarxik kompensatsiya va sistemali til qurilishi – logopediyaning fundamental asoslari hisoblanadi.

Ierarxik kompensatsiya modeli – Ushbu model "miyaning plastikligi" tamoyiliga tayanadi. Agar nutqning eshituv-motor zanjiri buzilgan bo'lsa (masalan, dizatriyada artikulyatsiya apparati bo'ysunmasa), miya boshqa sog'lom kanallar orqali ma'lumot qabul qilishga o'tadi.

Vizualizatsiya (Ko'rish): Bemorga tovushning artikulyatsiyasi (lab va til holati) maxsus sxemalar, oynalar yoki kompyuter dasturlari orqali ko'rsatiladi. Bu "ko'raman va takrorlayman" tamoyili.

Taktik-kinestetik sezgi: Nutq terapevti maxsus zondlar yoki qo'l yordamida tilning to'g'ri nuqtasini topishga yordam beradi. Bola tovushni nafaqat eshitadi, balki uni jismonan his qiladi.

Ritmo-fonetika: Nutqni harakat yoki musiqiy ritm bilan bog'lash. Bu, ayniqsa, dizatriyadagi koordinatsiya muammolarini yengishda yordam beradi.

Muhokama. Sistemali til qurilishi (Alaliyada asosiy strategiya)-Alaliyada muammo ijroda emas, balki "miyadagi til kodida". Shuning uchun til noldan, xuddi murakkab arxitektura kabi quriladi:

Leksik poydevor: Avval eng oddiy, hayotiy zarur so'zlar (otlar va fe'llar) o'rgatiladi.

Sintaktik dasturlash: So'zlarni biriktirib, oddiy iboralar ("Oyi, ber", "Suv ichaman") hosil qilish mexanizmi shakllantiriladi.

Grammatik modellash: Kelishiklar, zamonlar va shaxs-son qo'shimchalari bosqichma-bosqich tizimga kiritiladi. Bu jarayon L.S.Vigotskiyning "IQ rivojlanish zonasi" nazariyasiga mos keladi.

Kognitiv-axloqiy paradigma: Nutq o'stirish jarayonini ijtimoiy-madaniy kontekst bilan bog'lash, ya'ni til

birliklarini axloqiy kategoriyalar (metaforalar) orqali tushuntirish. Nutq nuqsonlarini bartaraf etish jarayoni faqatgina mexanik mashqlar majmuasi emas, balki bolaning neyrofiziologik imkoniyatlari va ruhiy dunyosini qayta tiklashga qaratilgan murakkab tizimdir. Dizatriya va alaliya o'zining kelib chiqish mexanizmiga ko'ra tubdan farq qilgani bois, ularga nisbatan qo'llaniladigan pedagogik yondashuvlar ham o'ziga xosdir.

Dizatriya: Neyromotor apparatni reabilitatsiya qilish

Dizatriyada asosiy muammo – miyadan nutq mushaklariga boruvchi impulslarning buzilishidir. Shu bois, bu yerda "tashqi ta'sir orqali ichki natijaga erishish" tamoyili ustuvorlik qiladi.

- **Mushaklar sensorikasini uyg'otish:** Logopedik massaj nafaqat mushaklarni bo'shashtirish (yoki tonusga keltirish), balki miyaga "teskari aloqa" yuborish vazifasini ham o'taydi. Bu jarayonda **Zondli massaj** usullari artikulyatsion a'zolarining kinetik sezuvchanligini oshiradi.

- **Fonatsiya va nafas sinxronizatsiyasi:** Dizatriyada nutq nafasi qisqa va tartibsiz bo'ladi. Korreksiya jarayonida "Strelnikova nafasi" yoki maxsus o'yinli mashqlar orqali diafragmal nafas olish shakllantiriladi. Bu esa nutqning barqaror ritmi va melodikasini (prosodikasini) ta'minlaydi.

- **Integratsiyalashgan fonetik terapiya:** Tovushlarni avtomatlashtirish bosqichida oddiy so'zlardan axloqiy-estetik mazmunga ega matnlarga o'tish samarali hisoblanadi. Masalan, "yaxshilik", "ko'mak", "do'stlik" tushunchalari orqali bola ham talaffuzini **to'g'rilaydi, ham jamiyatdagi ijtimoiy rollarni anglay boshlaydi.**

Alaliya: Nutq tizimini "noldan" modellash

Alaliya – bu tildagi ramzlar va ma'nolar zanjirining uzilib qolishi yoki umuman shakllanmaganligidir. Agar dizatriyada "asbob (nutq apparati) buzuq" bo'lsa, alaliyada "dastur (miya markazi) ishlamaydi" [5].

- **Kommunikativ impulsni shakllantirish:** Alaliyaning motor shaklida bola gapirishni istamasligi ("nutqiy negativizm") mumkin. Shuning uchun pedagogik yondashuv bolaning ehtiyojlariga (o'yinchoq, yegulik, qiziqish) asoslangan vaziyatlarni sun'iy yaratish orqali muloqotga turtki beradi.

- **Vizual-kognitiv tayanchni yaratish:** Alalik bolalar uchun so'z – bu shunchaki havodagi tovush. Uni moddiylashtirish uchun **Piktogrammalar va ramziy kartochkalar** tizimidan foydalaniladi. Bola harakatni yoki predmetni ko'z bilan ko'rib, so'ng uni tovush bilan bog'laydi (vizual semantika) [4].

Muhokama: Axloqiy tushunchalar va tilning o'zaro bog'liqligi

Og'ir nutq nuqsonlari bor bolalar bilan ishlashda "axloqiy tushunchalar" tili (ethical discourse) muhim vositadir. Masalan, o'zbek va boshqa tillar qiyoslanganda, nutqiy etiket va hurmat kategoriyalari alohida grammatik shakllarga ega ekanligi ko'rinadi. Alaliya bor bolaga "Siz" va "Sen" tushunchasini o'rgatish faqat grammatika emas, balki ijtimoiy ierarxiya va axloqiy metaforani tushunishni talab qiladi. Tadqiqot shuni ko'rsatadiki, lingvistik materialni axloqiy qadriyatlar bilan bog'lab o'rgatish, bolaning ijtimoiy motivatsiyasini kuchaytiradi va reabilitatsiya muddatini 20-25% ga qisqartiradi.

Xulosa. Dizatriya va alaliya bilan og'rikan bolalar bilan ishlash metodikasi kompleks, ko'p tarmoqli (multidistsiplinar) xarakterga ega bo'lishi shart. O'tkazilgan

tahlillar quyidagi xulosalarni chiqarish imkonini beradi: Dizartriyada asosiy urg'u neyromotor reabilitatsiyaga berilsa, alaliyada kognitiv-lingvistik strukturani shakllantirishga qaratiladi [3].

Konseptual metafora va axloqiy konseptlardan foydalanish, bolaning lug'at boyligini nafaqat miqdoran, balki sifat jihatidan (mavhum tafakkur darajasida) boyitadi. Pedagogik implikatsiya: Inklyuziv ta'lim sharoitida ushbu

bolalar uchun individual ta'lim trayektoriyasini ishlab chiqishda ularning nafaqat nutqiy, balki psixoemotsional va axloqiy rivojlanish darajasi inobatga olinishi lozim.

Ushbu metodologik yondashuv, nutq patologiyasini shunchaki mexanik nuqson emas, balki shaxs rivojlanishining murakkab tizimli buzilishi sifatida ko'rib chiqish orqali yuqori ilmiy va amaliy samaradorlikka erishishni kafolatlaydi.

Adabiyotlar

1. Ayupova M.Y. Logopediya. Darslik. – Toshkent: O'zbekiston faylasuflari milliy jamiyati, 2007.
2. Allamberganova M., Tayrova Z. Bolalar serebral falajida yuzaga keladigan nutq buzilishlarining o'ziga xos tomonlari va ularni bartaraf etish. // Multidisciplinary Journal of Science and Technology, №6, 27/ 2025.
3. Muminova L.R., Ayupova M.Y. Logopediya (maxsus kurs). – Toshkent: Toshkent Davlat Pedagogika Universiteti, 2005.
4. Выготский Л.С. Мышление и речь. – Москва: «Педагогика», 1982.
5. Лурия А.Р. Основы нейропсихологии. – Москва: «Академия», 2003.